

«6D020300 – Тарих» мамандығы бойынша философия докторы (PhD)  
дәрежесін алу үшін

**Карибаев Мақсат Серікұлының**  
**«Шығыс Қазақстандағы этникалық репатрианттар: күнделікті тарихы»**  
**тақырыбына дайындалған диссертациясына**  
**АҢДАТПА**

Қазақстан Республикасы мемлекеттік тәуелсіздігін жариялаған сәттен бастап, шетелдегі қазақтардың тарихи отанына оралуларына ерекше назар аударып келеді. Көші-қон саласындағы саясат ұлттық қауіпсіздік пен егемендікті қамтамасыз етудің ауқымды міндеттерін көздейді. 1990-шы жылдардың басында басталып қазіргі уақытқа дейін жүзеге асырылған жаппай репатриация саясаты титулдық этнос санының және оның халық құрылымындағы үлес салмағының артуына ықпал етті. Көші-қон ағынын реттеу және оны солтүстік-шығыстың пайдасына біртіндеп ауыстыру елдің осы бөлігіндегі халықтың этникалық құрылымын оңтайландыруға және оның қысқару тенденциясын тоқтатуға мүмкіндік береді.

Репатриация көші-қон және демографиялық саясаттың ғана емес, сонымен бірге репатрианттардың интеграциясы мен бейімделу мәселелерін талдау арқылы қоғамдағы тепе-теңдікті сақтау мәселесін өзекті ететін әлеуметтік саясаттың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Ұсынылған жұмыстың өзектілігі, күнделікті өмір тарихының репатриация процесін зерттеу қажеттілігінен туындайды.

Этникалық-мәдени жақындық пен ұлттық менталитеттің бірлігіне қарамастан, қоныс аударушы және қабылдаушы қоғамдағы өзара іс-қимыл шетелдік мәдени және саяси ықпалының әсерінен ұлттық-азаматтық бірегейліктің айырмашылығымен күрделенген.

Шығыс Қазақстанның күрделі табиғи-климаттық жағдайындағы қандастардың күнделікті өмір тарихы, олардың әлеуметтік бейімделуіне өңірдің өнеркәсіптік және этно-мәдени факторының әсері, қабылдаушы қоғамға кірігуі әлі де терең және егжей-тегжейлі талдаудың зерттеу объектісіне айналмай отыр.

**Диссертациялық жұмыстың мақсаты** Шығыс Қазақстандағы этникалық репатрианттардың күнделікті өмір тарихын зерттеу.

**Зерттеудің міндеттері.** Алға қойылған мақсатқа жету үшін келесі міндеттер жүзеге асырылады:

- XX ғ. соңы - XXI ғ. алғашқы екі онжылдығы кезеңінде Қазақстанның репатриациялық саясатының дамуына талдау жүргізу;
- Қазақтардың тарихи отанына оралуының динамикасын зерттеу;
- Шығыс Қазақстанда репатрианттарды қоныстандырудың құрылымын анықтау және оған демографиялық сипаттама беру;
- Қоныс аударушы мен қабылдаушы қоғамның өзара әрекеттесуінің және бейімделуінің күнделікті стратегияларын анықтау;
- Елге оралушылардың қабылдаушы қоғам ұстанымдары мен мәртебелері жүйесіне құрылымдық интеграция мәселелерін бөліп көрсету;

– Қоныс аударушылардың этномәдени бірегейлігінің ерекшеліктеріне және өзге мәдени жүйелеріне талдау жасау;

– Шығыс Қазақстанда ұлттық және халықаралық бағдарламаларды іске асыру тәжірибесіне талдау жасау және олардың репатрианттардың күнделікті өмірдегі кеңістігін қалыптастыруға әсерін көрсету;

– Репатриант жастарға қатысты саясатты жүзеге асыру барысындағы олардың кроссмәдени бейімделу алгоритмінің өзара әрекеттесуін бағалау.

**Диссертацияның әдіснамалық негізінде** этникалық репатриация тарихының ғылыми мәселесі пәнаралық тұрғыдан талданады. Диссертацияның ғылыми-әдіснамалық тұрғысына «Жаңа тарих ғылымы» өкілдерінің еңбектері маңызға ие. Мұнда адам негізгі тұлға болып табылады. Онда зерттеу акценттері сыртқы ауқымды оқиғадан ішкі адами өлшемге ауыстырылады, яғни уақыт өлшеміндегі адамдар туралы тарихты қарастырады.

Күнделікті өмір тарихының әдіснамалық тұжырымдамалары ғылыми бағыттарда ұсынылған зерттеу тәсілдерін қарастырғанда, этникалық репатрианттардың күнделікті өмір тарихының мазмұнын, диссертацияның негізін және бейімделудің әлеуметтік-мәдени практикалық тәжірибесін құрайды. Бұл жерде, негізінен репатрианттардың күнделікті өмірі, олардың әлеуметтік-коммуникативтік іс-әрекеттер арқылы тарихи отанның әлеуметтік-мәдени кеңістігінің құрылымына кірігуі, өндірістік-еңбек қатынастары, жеке немесе көпшілік шараларға, оның ішінде күн сайынғы ерекше мерекелік форматтағы шараларға қатысуы және т.б. қарастырылады.

«Жаңа тарих ғылымының» әдіснамалық тұжырымдамалары басқа елдерде жүргенде сақталған және тарихи Отанында өмір сүру жағдайларына бейімделген қандастардың этникалық құндылықтары жүйесінің өзгеруін көрсетуге мүмкіндік береді.

Қойылған міндеттерді шешу үшін жалпы ғылыми және арнайы тарихи әдістер қолданылды. Диссертация жазу кезінде біз тарихи процестегі құбылыстарды ғылыми тұрғыдан зерттеу принципіне және ғылыми талдаудың объективтілігіне сүйендік. Диссертацияда жалпы ғылыми және арнайы тарихи әдіснама қолданылды. Жұмысты жазу кезінде тарихи үрдістегі құбылыстарды зерттейтін тарихилық қағидасына және ғылыми талдаудың объективтілігіне сүйендік. Әлеуметтік-мәдени бейімделуге талдау салыстырмалы, тарихи-генетикалық, тарихи-типологиялық талдау әдістерін қолдану арқылы жүргізілді. Яғни диссертацияның әдіснамалық негізі - тарихилық және жүйелілік болып табылады. Сонымен бірге жеке топтарды зерттеудегі бірден бір тиімді жол ретінде - проблемалық-хронологиялық, жүйелілік, перспективтілік, статистикалық, салыстырмалық-тарихи тәсілдер қолданылды. Әсіресе салыстырмалық мәліметтерді жүйелеу, облыс территориясына шашырай қоныстанған қандастардың жергілікті ортаға бейімделулерінің нәтижелерін анықтауға негіз болды. Зерттеу жұмысы барысында арнайы әзірлеген сұрақтармен сауалнама жүргізу, сұхбат алу, өмірбаяндық еркін сұхбат әдістері де қолданылды.

Этникалық қандастардың күнделікті тарихын Шығыс Қазақстан аумағы бойынша қарастыру, зерттеуге микроаналитикалық тәсілді қолдануға

мүмкіндік беріп, ол өз тарапынан осы бағыттағы ғылыми жұмыстардың тәжірибесін және нәтижелігін нығайтады.

Зерттеу жұмысын жүргізуде жалпы ғылыми әдістерге, оның ішінде теориялық және эмпирикалыққа сүйенілді. Әлеуметтік талдау адаммен адам арқылы қол жеткізген әл-ауқатты және оның одан арғы тұлға ретіндегі дамуын қарастырады. Бұл әдістер қосындысы зерттеу мәселесін тұтас тарихи құбылыс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

**Зерттеу жұмысының негізгі ережелері мен нәтижелерінің сипаттамасы.**

– Қазақстан Республикасы мемлекеттік тәуелсіздігін жариялаған сәттен бастап ұлттық қауіпсіздік және егемендікті қорғау мәселелерін шешуде репатриациялық саясат ерекше орын алды.

– Қайтарымды көші-қон серпіні және «үш ось» тұжырымдамасын ескере отырып, репатрианттарды қоныстандыру процесі шекара аумақтарының этникалық құрылымын оңтайландыруға мүмкіндік берді.

– Репатрианттарды Шығыс Қазақстанға қоныс аударуы олар үшін әдеттен тыс табиғи-климаттық, өндірістік, қолайсыз экологиялық жағдайларға байланысты белгілі бейімделу қиындықтарын туғызды.

– Көші-қондық және қабылдаушы қоғам рулық жадыда сақталған тарихи байланыстар мен оқиғаларға сүйене отырып, өзара әрекеттесудің өзіндік алгоритмін жасады.

– Этникалық және мәдени жақындық көшіп-қонушы және қабылдаушы қоғамның материалдық мәдениетінің ерекшеліктерін, қоныс аударушылардың қабылдаушы қоғамның ұстанымдары мен мәртебелері жүйесіне құрылымдық интеграциялану проблемасының болуын көрсетті.

– Қоныс аударушылар мен қабылдаушы қоғамның әлеуметтік-мәдени өзара қарым-қатынасы этномәдени бірегейліктің түйісу нүктелерін құрып, өзге мәдени процесін жеңілдетті.

– Шығыс Қазақстанда ұлттық және халықаралық бағдарламаларды жүзеге асыру тәжірибесі репатрианттардың күнделікті өмір сүру кеңістігі мен жаңа мәдени болмысын қалыптастыруға ықпал етті.

– Жастар саясатының мазмұны мен іске асырылуы жастардың тарихи Отаны жағдайында кроссмәдени бейімделуіне негіз болды.

**Зерттеудің негізгі нәтижелерінің сипаттамасы:**

– Қазақстан Республикасының репатриация саясатындағы мемлекеттік бағдарламалардың кезең-кезеңімен іске асырылуына жүйелі талдау жүргізілді;

– Репатрианттардың тарихи отанына оралу динамикасы және олардың республика көлемінде ораналасуы сандық және сапалық көрсеткіштері тұрғысынан зерттелді;

– Шығыс Қазақстанның кейбір өңірлеріндегі өзге ұлт өкілдері немесе орыс тілді қазақтар басым орналасқан ерекшеліктерін ескере отырып, қандастарды қоныстандыру көрсетілді;

– Елге қоныс аударған қандастардың күнделікті өмірдегі психологиялық бейімделу дәрежелерін, әлеуметтік-экономикалық жағдайларын анықтауға бағытталған аймақтағы әлеуметтік сауалнама нәтижелерін талдау негізінде

этникалық репатрианттарды қабылдаушы қоғамдағы интеграциялық процестері мен күнделікті жағдайлардағы коммуникациялық стратегиялары анықталды;

– Елге келген қандастар туралы ақпарат зерделеніп, репатрианттардың қоғамға кірігуі мен олардың облыстың әлеуметтік-экономикалық дамуына қосқан үлестері талданды;

– Этникалық репатрианттардың әлеуметтік-мәдени тұрмысы зерттеліп, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары анықталды. Сауалнамалар мен сұхбаттар арқылы қандастардың әлеуметтік-мәдени бейімделулері мен қоғамға интеграциялануының шарттары айқындалды.

– Шығыс Қазақстанда БҰҰ Даму Бағдарламасы аясында Оралмандарды бейімдеу және ықпалдастыру орталығының жүргізген жұмыс нәтижелері негізінде, өңірдегі қандастар тығыз шоғырланған аудандар мен қалаларда, олардың қоғамдық ортаға бейімделуі мен кіріктірілуіне жәрдемдесу, әлеуметтік-экономикалық қолдау, заңнамалық кеңес беру қызметтеріне салыстырмалы талдау жүргізілді.

– Жастардың әлеуметтік-мәдени бейімделу мәселелері бойынша мемлекеттік жастар саясатын іске асыруды талдау нәтижесінде өзекті мәселелер мен оларды шешу жолдары айқындалды. Қандастармен жүргізілген арнайы сауалнама олардың қазіргі әлеуметтік жағдайын жақсартуға деген ынтасы мен бейімделу стратегиясын көрсетті.

**Алынған нәтижелердің жаңалығы мен маңыздылығының негіздемесі.** Диссертациялық жұмыс, белгілі бір аймақ территориясындағы этникалық репатрианттардың қоғамға бейімделулері мен кірігуіне қатысты атқарылған шаралардың күнделікті тарихын әдіснамалық тұжырымдамалар тұрғысынан ашатын кешенді зерттеу.

1. ХХ ғ. соңы - ХХІ ғ. алғашқы екі онжылдығы кезеңіндегі Қазақстанның репатриация саясатының дамуына талдау жасалды. Репатриация саясатының кезеңдері айқындалды. Қазақтардың тарихи отанына оралу көші-қонының динамикасы анықталып, ғылыми айналымға енгізілді;

2. Шығыс Қазақстан облысы аумағындағы репатрианттардың демографиялық құрылымы және қоныстану географиясы мен саны анықталды.

3. Қоныс аударушы және қабылдаушы қоғамның өзара әрекеттесуі мен бейімделуінің күнделікті стратегиясы құрылымдық тұрғыдан айқындалды.

4. Қоныс аударушылардың материалдық мәдениетінің ерекшеліктері анықталды.

5. Елге оралушылардың қабылдаушы қоғамның ұстанымдары мен мәртебелері жүйесіне құрылымдық интеграция мәселелері көрсетілген. Шығыс Қазақстанға орналасқан репатрианттардың ішіндегі Моңғолиядағы қазақтардың миграциялық көңіл-күйін және Қазақстан жайында көзқарастарын анықтау мақсатында Монғол Ұлысының Баян-Өлгей қаласында тұратын қазақ тұрғындары арасында «face to face» әдісімен далалық зерттеу жүргізілді.

6. Қоныс аударушылардың этномәдени бірегейлігінің ерекшелігі мен өзге мәдени жүйелері анықталды.

7. Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму бағдарламасы аясында Оралмандарды бейімдеу және ықпалдастыру орталығының жүргізген жұмыс нәтижелері мен тәжірибиелік қызметтері ғылыми айналымға алғаш рет енгізіліп, оған кеңінен талдау жасалынды.

8. Елге оралғандар арасында жүзеге асырылып жатқан жастар саясатына және репатрианттардың кроссмәдени бейімделу ықпалына талдау жасалды.

**Ғылымның даму бағыттарына немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігі.** Диссертациялық жұмыстың мазмұны Қазақстан Республикасының Президенті және Үкіметінің нормативтік-құқықтық актілері мен жарлықтары, ҚР «Халықтың көші-қоны туралы» заңы, Қазақстан Республикасы Президентінің халыққа жолдаулары, заңнамалық актілер негізінде құрылды. Диссертациялық зерттеу «Мәңгілік ел» ғылыми негіздері (XXI ғасыр білімі, гуманитарлық ғылымдардағы іргелі және қолданбалы зерттеулер)» стратегиясының ережелеріне сәйкес келеді. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарғылары және Үкімет пен басшы органдардың заңдық актілері, ҚР көші-қон саясатының тұжырымдамасы (2000 ж. 5 қыркүйек), ҚР көші-қон саясатының 2001-2010 жж. арналған салалық бағдарламасы (2001 ж. 29 қазан) мен 2009-2011 жылдарға арналған «Нұрлы көш» бағдарламасы және ҚР БҰҰ ДБ аясында қандастарды бейімдеу орталықтарынан алынған мәліметтер тақырыптың зерттелу аясын кеңейте түседі. Реаптрианттарды бейімдеу мен қоғамға кірігу бағытында жүргізілген негізгі мемлекеттік бағдарламалардың бағыттарына сәйкес.

**Докторанттың әрбір жарияланымды дайындауға қосқан үлесі.** Диссертациялық зерттеудің негізгі қағидалары, тұжырымдары мен нәтижелері отандық және шетелдік ғылыми басылымдарда жарияланған 10 мақалада көрініс тапты. Оның ішінде, ҚР БҒМ Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған басылымдарда 4 мақала, Scopus халықаралық базасына енген журналда – 1 мақала, 4 халықаралық конференция материалдары мен тезистері және 1 мақала шетелдік конференция материалдарында жарияланды. Зерттеуші әрбір жарияланымда тұжырымдама беріп, әдістемелік жұмыстарға сүйеніп, зерттеуде, деректерді дербес жинауда, өңдеу және талдауда, түпнұсқаны дайындауда, жазуда және әрі қарай өңдеуде, әдебиеттер мен ақпараттарды жинау мен тексеруде үлесін қосты.